

Politološka lektira: što čitati

Bojan Vranić: *Političke ideologije: Od istine do tiranije*

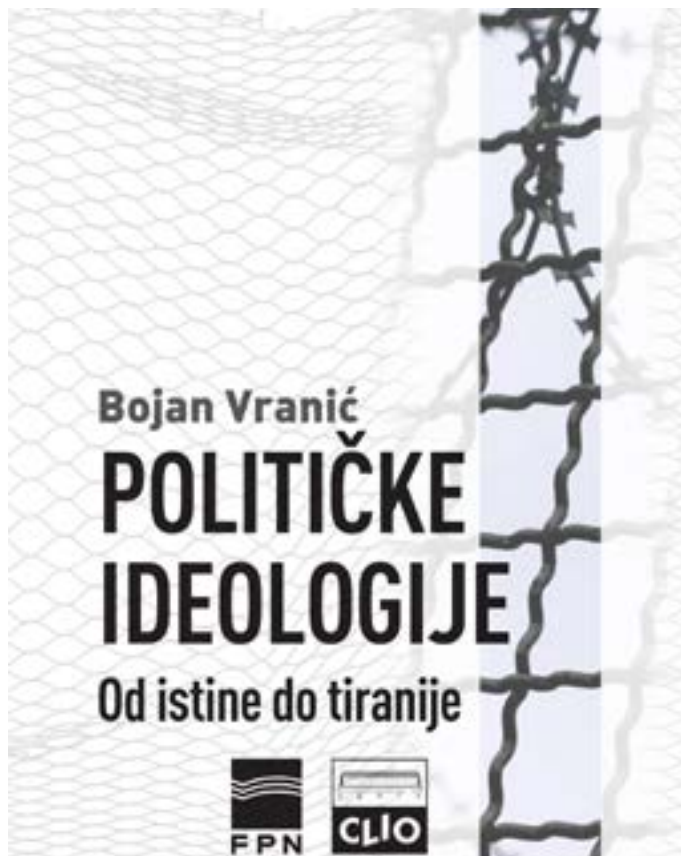
Clio, Beograd, 2024.

Dajana Ivičić, studentica politologije
Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu
dajana.ivicic@gmail.com

Knjiga Bojana Vranića *Političke ideologije: Od istine do tiranije* predstavlja ambiciozan pokušaj teorijske artikulacije i revalorizacije pojma ideologije unutar suvremenog političko-filozofskog diskursa. Smještena na sjecištu političke filozofije, teorije ideologije i epistemologije, knjiga nastoji raskrinkati epistemološke pretpostavke koje oblikuju poimanje ideologije u akademskom i javnom prostoru. Vranić koristi složen aparat analitičke filozofije te se odmiče od gledanja na ideologije komparativno, onako kako su se do sada dominantno gledale. On odgovor na ideologije traži u samoj ideologiji za razliku od onih koji „smisao ideologije traže u političkoj filozofiji“ (str. 23). Autor postavlja pitanje o samoj prirodi ideologije: oblikuje li ona naše spoznaje ili je tek instrument mobilizacije, bez obzira na njenu istinitost? U doba post-istine i političkog pragmatizma, kada su političke orijentacije postale znatno fluidnije nego prijašnjih desetljeća, aktualizira se i pitanje jesu li ideologije još uvijek relevantne?

U prvom dijelu knjige autor se bavi pitanjem prirode političkih ideologija i njihovom epistemološkom vrijednošću. Ključna je teza da ideologije ne treba promatrati dihotomijom istinito/lažno, već njihovu funkcionalnost i praktičnu upotrebu u političkom djelovanju. U suvremenom političkom prostoru ideologije ne služe nužno kao sredstva za dosezanje istine, već kao alati za artikulaciju interesa, mobilizaciju podrške i legitimizaciju određenih političkih odluka. Iako većina pristupa i dalje polazi od premise da je ideologija „izvrnuta svijest“ te da se ideologije često koriste kao racionalizacije političkih pozicija ili kao zamjene za istinsku politiku. Vranić kritizira tradicionalna istraživanja koja reduciraju ideološki diskurs na, kako on tvrdi, znanstveni ili filozofski jezik, čime se ideološki sadržaji podređuju vanjskim epistemološkim okvirima. Suprotno tomu, Vranić ideologiju analizira unutar šireg epistemološkog i lingvističkog konteksta, fokusirajući se na njezinu logičku strukturu i jezične mehanizme kojima oblikuje ono što se percipira kao „stvarnost“. Kao

primjer uzima *Njemačku ideologiju* Marxa i Engelsa, no za razliku od interpretacije ideologije kao „lažne svijesti“, on je promatra kao jezični fenomen. Ideologija, tvrdi Vranić, omogućuje da se partikularni materijalni interesi predstave kao univerzalni. Analizom logičke strukture ideoloških argumenata, Vranić

pokazuje da ideologija ne odražava pasivno društvene odnose, već ih aktivno konstituira putem sinonimije, apstrahiranja i generalizacije. Kao primjer, u analizi pojma *odgovornosti*, Vranić pokazuje kako ista riječ u moralnom i političkom kontekstu poprima različita značenja, iako se formalno koristi identično. Sinonimija i apstrahiranje omogućuju ideološke transformacije jezika: pojam koji je očigledno vezan uz moralne i društvene obveze, u političkom kontekstu gubi svoju materijalnu osnovu, postajući apstraktan i bez stvarnih posljedica. Ovaj jezični pomak omogućuje vlastima da zadrže kontrolu nad ideološkim narativima, čime politička odgovornost postaje više formalnost nego stvarna obveza. Osim toga, istražuje kako vlast putem jezičnih peripetija institucionalizira ideološke narative, čime partikularni interesi postaju dominantni i politički relevantni. Ideologija je, u tom smislu, „neistina življenja“ – oblik kojim se materijalni odnosi komuniciraju jezikom koji često zaostaje za realnim društveno-ekonomskim promjenama.

Autor uvodi Polanyijeve pojmove prešutnog znanja te znanja višeg i nižeg reda koje kasnije koristi za

razradu svoje *intenzionalne analize*. Prešutno znanje sugerira da ljudi često znaju više nego što mogu izraziti zbog ograničenosti jezika, čime se objašnjava kako ideologije postaju internalizirane u našim životima i političkom razumijevanju. Vranić, dalje, predstavlja ideologije kao oblik znanja višeg reda koje se oblikuje socijalizacijom i iskustvom, čineći ideologije duboko ukorijenjenima u našoj percepciji politike i društva. Ovako predstavljene ideologije ne temelje se na jasno definiranom kriteriju istine ili laži, već na osobnim vjerovanjima koja se jezičnim procesima mogu pretvoriti u opća uvjerenja. Za njega upravo jezik igra ključnu ulogu u oblikovanju ideologija jer omogućava racionalizaciju interesa i njihovih političkih kategorija na način koji djeluje univerzalno, iako često prikriva stvarne političke interese. Istraživanje ideologija treba razmotriti prirodu prešutnog znanja i jezičnih konstrukcija koje omogućuju da politički sudovi postanu uvjerljivi, čak i kada nisu utemeljeni na racionalnim ili objektivnim kriterijima.

U drugom dijelu knjige Vranić analizira promjene u pristupu istraživanju ideologija od sredine 20. stoljeća, kada se ideologije sve više počinju promatrati kao neutralne, povezane s ljudskom motivacijom i kulturnim poretom, a ne kao lažne svijesti. Vranić postavlja pitanje leži li stvarni problem u našem poimanju ideologija ili pak u načinu na koji razumijevamo otkriće. Tvrdi da političke ideologije u svojoj srži ne traže istinu, „mada im je draga gošća ako na nju nabasaju“ (str. 51) – one traže, prije svega, opravdanje. Oslanjajući se na Mannheima i Fregea, ali i na Freedenu morfološku analizu, Vranić tvrdi da su pojmovi osnovne jedinice ideologija te da se njihovo značenje mora tumačiti u kulturno-povijesnom kontekstu. Iako su značenja promjenjiva i rasprave o pojmovima beskonačne, to ne znači da pojmovi nemaju unutarnju strukturu – upravo traženjem tih „unutarnjih markera“ moguće je izgraditi sintaksu ideologija. Time Vranić želi pokazati da ideologije nisu tek pasivne refleksije stvarnosti,

već autonomne sile koje oblikuju političke svjetove. On ističe da su postojeći pristupi istraživanja ideologija često izolirani, poput otoka u arhipelagu, i nastoji identificirati zajedničke elemente čime integrira različite teorijske pristupe – iz diskurzivne analize preuzima pojam *polarizacije* kao ključan za razumijevanje ideologija, iz socio-psihološkog pristupa *motivaciju*, iz kritičke teorije *nezadovoljstvo*, iz poststrukturalizma *de-esencijalizirane politike*, a iz morfološke analize *pojmove*. Vranić odbacuje tradicionalni komparativni pristup koji ideologije promatra kao autonomne, racionalne i zatvorene sustave ideja podložne neutralnoj analizi i međusobnoj usporedbi. Taj pristup kritizira kao reduktivan i depolitizirajući jer zanemaruje povijesni kontekst, afektivne strukture i hegemonijske odnose unutar kojih ideologije nastaju i djeluju. Nasuprot tome, Vranić razumije ideologije kao mapiranje dinamičnih jezičnih i pojmovnih konfiguracija koje proizvode politička značenja.

Treći dio Vranićeve knjige dijeli se na dva dijela. U prvom dijelu autor dublje razmatra morfološku analizu ideologija da bi postavio teren za intenzionalnu analizu. Ističe važnost esencijalno osporivih pojmova koji se premještaju između jezgre i periferije ideologije, ovisno o kulturnim i društvenim praksama. Rasprava se usredotočuje na razliku između metafizičkih rasprava, koje se bave apstraktnim i univerzalnim pojmovima, i tzv. istinskih rasprava koje proizlaze iz konkretnih političkih sukoba i iskustava. U tom kontekstu, ideološki pojmovi nisu neutralni, već su predmet trajnih sporova u kojima emocije imaju presudnu ulogu, dok se pojam istine oblikuje društvenim kontekstom, a ne isključivo analitičkim ili empirijskim kriterijima. Za kraj autor sažima sve što je do tada pisao i stvara ono što on naziva intenzionalna analiza ideologija. Prema Vraniću, to je pristup analizi političkih ideologija koji se fokusirana unutarnje, intenzionalne procese govornika, poput vjerovanja i motivacija, a ne na „objektivne” istine o svijetu. Ovaj pristup polazi od činjenice da značenje ideoloških rečenica nije samo u njihovoj objektivnoj istini, već u tome kako govornici interpretiraju i djeluju prema tim rečenicama u svakodnevnoj praksi. Vranić se razilazi od Freedeneve morfološke analize, koja smatra pojmove u ideologijama statičnim, jer smatra da je važno razumjeti kako se značenje pojmova mijenja u različitim kontekstima. U praksi, intenzionalna analiza koristi rečenice kao osnovnu jedinicu analize. Analizirajući rečenice, razmatramo kako one sadrže klastere pojmova koji se vežu uz javne politike, stvarajući dinamiku između „jezgre“ (koja je zasićena pojmovima) i „periferije“ (koja je zasićena političkim praksama i politikama). Dakle, Vranić teorijski aparat, uključujući pojmove jezgre i periferije ideologija, preuzima od Freedena, ali im u svojoj metodi dodaje specifična značenja, naglašavajući kako se ti pojmovi ne odnose samo na stabilne ideološke sadržaje, već i na političke dinamike koje proizlaze iz njihovih promjena i konteksta. Pojmovi u jezgrama ideoloških rečenica ostaju relativno stabilni, ali njihove primjene u javnim politikama mogu biti predmet političkih sporova. Javne politike služe kao posrednici između značenja i smisla ideoloških pojmova jer njihove primjene (kao što je primjer sa slobodom govora i medijskim slobodama) mogu pokrenuti političke akcije i proteste. Javne politike, dakle, daju ideologijama političku funkciju, poznatu kao djelatna moć, jer oblikuju konkretno političko ponašanje prihvaćanjem ili odbacivanjem određenih politika. Ova relacija između pojmova i javnih politika omogućava razumijevanje ideologija kao živih i dinamičnih struktura koje oblikuju političko ponašanje. *Motivacija* je ključni element intenzionalne analize jer pokreće ljude na konkretna politička djelovanja. *Pojmovi* u ideologijama nisu samo apstraktne kategorije, već se povezuju s ljudskim motivacijama, društvenim normama i političkim praksama, čime ideologije postaju moćni alati za oblikovanje svijeta. Te za kraj *nezadovoljstvo*, *praksa* i *polarizacije* mogu biti rješenje smisla rečenica političkih ideologija. Intenzionalna analiza na taj način omogućava dublje razumijevanje političkih ideologija, ne samo kao teorijskih sustava, nego kao stvarnih pokretača političkog ponašanja, ona fiksira jezik tako da se premjesti problem jaza između svega onog što znamo i onog što možemo reći. Ona je proces prevođenja naših privatnih vjerovanja u ono o čemu se kolektivno može raspravljati ili prema tome djelovati.

Knjiga *Političke ideologije: Od istine do tiranije* predstavlja značajan pokušaj da se ideologija teorijski

promisli izvan tradicionalnog epistemičkog okvira, premještajući je u polje prešutnog znanja, jezične artikulacije i simboličke moći. Autor oslanjajući se na filozofiju jezika, analitičku filozofiju i političku teoriju nastoji reinterpretirati poznate postavke o ideologiji pomoću sofisticiranog teorijskog aparata. Međutim, unatoč ideji i tematskoj širini, doprinos istraživanju ideologija ostaje više u domeni sinteze nego inovacije. Mnoge središnje tvrdnje poput one da je ideologija „kolektivna anticipacija promjene“ ili „racionalizacija interesa“ interesantne su i relevantne, ali ne predstavljaju novi niti revolucionaran teorijski pomak. U osnovi, autor reafirmira staru misao: ideologija nije (nužno) laž, nego način na koji pojedinci i kolektivi usmjeravaju svoje razumijevanje i djelovanje unutar društvenog i političkog okvira. No, to je već poznato otprije, što iz Gramscijeve teorije hegemonije, Foucaultove genealogije znanja, Bourdieuove simboličke moći i mnogih drugih teorija. Stil izlaganja, iako precizan i prožet suvremenim političkim primjerima (Thatcher, Milošević, Đinđić...), često je izrazito terminološki zasićen, što može otežati razumijevanje i ostavlja dojam hermetičnosti te čitateljima koji nisu upoznati s jezikom analitičke filozofije otežava razumijevanje. Unatoč tim manjkavostima, knjiga ima vrijednost kao teorijski ambiciozan tekst koji okuplja recentne pristupe ideologiji i potiče na daljnje promišljanje odnosa jezika, značenja i političke svijesti te toga kako ideologija ima potencijal završiti u tiraniji. Ona je upozorenje o tome kako gledamo ideologije. Premda ne uspijeva u potpunosti uvjeriti u vlastitu analitičku inovativnost, ona ostaje relevantna kao polazište za nove interpretacije i kao doprinos suvremenoj raspravi o prirodi ideologije.